

Regionalismele lexicale în «dicționarele Academiei» de CORNELIU DIMITRIU

§1. Prin «dicționarele Academiei» înțelegem aici: *Dicționarul limbii române*, publicat de Academia Română, București, 1913-1949, cu sigla *DA* (literele A-L, cu precizările: la D, numai cuvintele pînă la *de*, inclusiv; E lipsește în întregime; la L, numai cuvintele pînă la *lojniță*) și sub auspiciile Academiei, București, 1965-2000, cu sigla *DLR* (literele M-Z; la V numai pînă la *vizurină*); *Micul dicționar academic*, publicat de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan — Al. Rosetti” al Academiei Române, București, 2001-2003, cu sigla *MDA*, numai secvențele care lipsesc din *DA* și *DLR*. Din «dicționarele Academiei» am fișat (pentru lucrarea colectivă *Regionalismul lexical în limba română*, care urmează să fie publicată de un colectiv ieșean) toate regionalismele lexicale așa cum apar ele în *DA*, *DLR* și *MDA*, adică sau cu trimiteri la unele provincii istorice românești (Banat, Transilvania, Maramureș, Bucovina, Muntenia, Oltenia, Basarabia), sau doar cu mențiunea *regional* la cuvîntul sau la sensul lexical al cuvîntului respectiv. Ideile ce rezultă din fișarea «dicționarelor Academiei» sînt cele pe care le notăm în continuare.

§2. *Cantitatea de regionalisme lexicale din «dicționarele Academiei» este foarte mare, estimativ putînd vorbi de minimum douăzeci și cinci de mii de lexeme (și sensuri) regionale.*

NOTĂ. În *DA* există pînă la cinci mii de regionalisme lexicale (cuvinte și sensuri), numărul acestora sporind sensibil în *DLR* și *MDA*, unde sînt cuprinse și regionalismele lexicale (cuvinte și sensuri) din *unele* glosare regionale, din *unele* vocabulare și dicționare regionale și din «atlasele lingvistice» publicate pînă la data elaborării *DLR* și *MDA*. În felul acesta poate fi explicat de ce în bibliografia la *DLR* (litera M, 1965-1968) nu apare și *Dicționarul de arhaisme și regionalisme*, semnat de Gh. Bulgăr și Gh. Constantinescu-Dobridor, București, 2002, unde găsim regionalisme necuprinse în *DLR*: *mahál* ('hamal pentru scos și băgat butoaiile în pivniță'); în *DLR* se trimite la *hamál*, fără ca acolo, la *hamál*, adică, să existe cuvîntul *mahál* cu sensul avut în vedere); *mamután* ('duh rău'), *mașleáncă* ('putinei'), *mărădă* [] ('copil nelegitim') ș.a. Probabil că, dacă s-ar putea înregistra *toate* regionalismele (cuvinte și sensuri) existente în limba română, numărul acestora ar ajunge la cca cincizeci de mii de cuvinte și sensuri, cifră apropiată de aceea a neologismelor care, după cum găsim în prefața lui Florin Marcu de la *Marele dicționar de neologisme* (București, 2000, p. 8), sînt în număr de „peste 65.000 termeni”. Cantitatea foarte mare de regionalisme (și de neologisme) poate fi pusă în evidență prin raportarea la cele cca 2000 de cuvinte moștenite din latină; numărul apreciabil de regionalisme și de neologisme nu schimbă, însă, *fizionomia lexicală* a limbii române, care fizionomie lexicală rămîne *romanică*, așa cum rezultă și din frecvența foarte mare a elementelor lexicale moștenite din latină, și din numărul formațiilor lexicale românești, și din numărul apreciabil de neologisme latino-romanice (pentru detalii în această privință, vezi *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, Iași, 1973, p. 12 sqq.).

Dat fiind faptul că *actualele* regionalisme lexicale (cuvinte și sensuri) nu pot fi izolate prin zid chinezesc nici de lexemele (inclusiv sensurile) populare, nici de lexemele (inclusiv sensurile) arhaice, considerăm că mulțimea regionalismelor lexicale (mai ales cuvinte, dar și sensuri) din limba română pot fi subcategorizate în maniera pe care o notăm în continuare.

•**Regionalisme lexicale de gradul întâi**, care sînt cuvinte *utilizate* (deci și *înțelese*) numai într-o zonă restrînsă, din limitele unei *singure* provincii istorice românești; aceste cuvinte *nu sînt înțelese deloc* de nici un vorbitor aparținînd altei zone lingvistice, indiferent de gradul său de cultură ori de graiul său „de acasă”. Regionalismele în atenție — în cantitate relativ mare — sînt reprezentate de cuvinte de felul *acăstă*^[1], sn și sm (în Transilv.; ‘furci, spînzurătoare’; ‘case mari, grajduri’; ‘om înalt și subțire’); *acă*^[2], sn (în Transilv.; ‘măsură de capacitate’); *acie*, sf (în Transilv.; sens și accent neprecizat); *acintuș*, sm (în Transilv.; ‘zambilă’); *adăuș*, sm (în Transilv.; ‘boul bolnav de o anumită boală’); *afân*, sn (în Mold.; ‘durere de inimă, necaz’); *afi*^[3] sm (în Mold.; ‘lefter’); *agód*, sn (în Transilv.; ‘treabă, rînduială’); *agurá*, vb. (în Transilv.; ‘a proroci de bine’); *aluăș*, sm (în Transilv.; ‘lacheu’); *áma*, adv. (în Transilv.; ‘acum’); *ambribo*^[4] sm (în Basarabia; ‘pes(j)mă’ — plantă); *amiroánă*, sf (în Transilv.; ‘împărâteasă’); *amirui*^[5] vb. (în Transilv.; ‘a cîștiga, a dobîndi’); *amnări*^[6] vb. (în Ban.; ‘a se chercheli’); *arăstui*^[7] vb. (‘a face strigările în biserică pentru căsătorie’); *areá*, sf (în Munt.; ‘temelia la o clădire’); *aráci*, sn (în Mold.; ‘vale’); *arcér*, sn și sm (în Mold.; ‘instrumentul și omul ce ascute briciul/coasa’); *arci*^[8] adv. (în Bucov.; ‘de-a curmezișul pieptului’); *ardă*^[9], adj., subst. (în Mold.; ‘ardelean’); *ardeván*, sm (în Mold.; ‘ardelean’); *arél*, sm (în Bucov.; o plantă); *arghélă*, sf (în Ban.; ‘herghelie’); *arhamác*, sm (în Dobrog.; ‘cal de rasă’); *ariná*, vb. (în Transilv.; ‘a curăți cu nisip’); *arindeáua*, sf (în Munt.; ‘dans țărănesc’); *armár*, sm (în Transilv.; ‘dulap pentru haine sau vase’); *armăroáie*, sf (în Transilv.; ‘lădiță’); *ârșă*, sf (în Mold.; ‘bici cu pleasnă’); *arșóv*, sn (în Ban.; ‘hîrleț’); *arti*^[10] sn (în Ban.; ‘ciosvîrtă’); *artút*, adj. (în Transilv.; ‘istet, sfătos’); *ascumá*, vb. (în Ban.; ‘a așța cîinii’); *asmán*, sm (în Dobrog.; ‘berbec jugănit’); *astăurá*, vb. (în Ban.; ‘a sta la pîndă’); *astári*^[11] vb. (în Transilv.; ‘a zăbovi’); *astrucătoáre*, sf (în Ban.; ‘acoperămînt’); *astrucúș*, sn (în Ban.; ‘acoperiș’); *așă*^[12] sn (în Transilv.; ‘hîrleț’); *atápcă*, sf (în Mold.; ‘așchie ce intră în piele’); *ateiá*, vb. (în Ban.; ‘a se îmbrăca curat’; în amenințări: ‘las’ că-ți dau eu ție’); *áuș*, sm (în Olt.; ‘moșneag’); *ávă*, sf (în Dobrog.; ‘plasă mare de pește’); *avani*^[13] adj. (în Transilv.; ‘sărac’); *arani*^[14] subst. (în Ban.; ‘om de pripas’); *avrám*, sm (în Mold.; ‘soi de prun’) etc.

•**Regionalisme lexicale de gradul al doilea**, care sînt de asemenea cuvinte *utilizate* și *înțelese* de vorbitorii unei zone lingvistice restrînsă, *aparținînd unei provincii istorice românești*, dar care (din cauza formațiilor: radicali, sufixe etc.) *pot fi înțelese* (mai ales în context) și de vorbitorii altei/ altor zone a/ ale limbii române, datorită *arbitrarității parțiale*¹ a derivatelor prin excelență (nu interesează, prin urmare, aici onomatopeele, la

¹ Vezi Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1976, p. 135 sqq. (în traducere românească, Iași, 1998, p. 87 sqq.), care pune în circulație conceptul și termenul *arbitrar al semnelor lingvistice*, la care (concept și termen) excepțiile sînt constituite de *onomatopee* și, din alt unghi de vedere, de *exclamații* (interjecții propriu-zise). În actualitate se vorbește și despre *arbitrariul parțial/ relativ*, întîlnit la *derivate*, la care *formații* (sufixe etc.) *motivează anumite sensuri lexicale* (vezi Georges Mounin, *Dictionnaire de la linguistique*, Paris, 1974, s.v. *arbitraire*; Jean Dubois e.a., *Dictionnaire de linguistique*, Paris, 1994, s.v. *arbitraire*; *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, 1997, s.v. *arbitrar*, ș.a.).

care sunetele din cuvînt «se aseamănă» cu sunetele din realitatea desemnată, cum ar fi *miau*, *ham*, *bee* etc.). Acest tip de regionalisme lexicale, mai puțin numeroase decît cele de gradul întîi, sînt exemplificabile cu *acari* [t̃h]/ *acărniță*, sf (în Mold.; ‘«locul» unde se țin acele, eventual foarfecele etc.’); *acóni*, sn, s.v. *acóiu* (în Ban.; ‘ac mare’); *afinár*, sm (în Transilv.; ‘tufă de áfin’); *afinét*, sn (în Transilv.; ‘afiniș’); *aiá/i* [v] vb. (în Transilv.; ‘a pune ai în mîncare’); *aienésc*, adj. (în Dobrog.; ‘care are calitate de *aián*’, șef turcesc al unei comune); *aiu* [s] sm (în Ban.; ‘usturoi sălbatic’); *a(n)ini* [s] sn (în Munt.; ‘ariniș’); *alauzi* [t] adj. (în Ban.; ‘smintit’); *albinea*, sf (în Transilv., ‘albinuță’); *aleguț*, interj. (în Bucov.; pentru îndepărtarea vițeilor de la supt); *aleguță*, vb. (în Bucov.; ‘a îndepărta vițeii de la supt’); *aluzi* [v] vb. (în Ban.; ‘a se sminti’, de la *lud*); *aluzi* [t] adj. (în Ban.; ‘smintit’); *amăgișág*, sn (în Mold.; ‘amăgire’); *amnări* [t] adj. (în Transilv.; ‘cherchelit’); *anoșci* [t]d, adv. (în Transilv.; ‘cu cîteva zile/ săptămîni în urmă’); *aoeală*, sf (în Munt.; ‘văicăreală’); *aplecúș*, sm și sn (în Munt.; ‘miel care sugă la oaie’; ‘loc povîrnit’); *aprinșurá*, sf (în Transilv.; ‘inflamație’); *aprinzătoare*, sf (în Transilv.; ‘chibrit’); *ardéicá*, sf (în Transilv.; ‘ardei’); *arejár*, sm (în Ban.; ‘ciobanul areșilor’); *argásár*, sm (în Transilv.; ‘tăbăcar’); *argásári* [s] sf (în Transilv.; ‘tăbăcarie’); *argásári* [t̃h] sf (în Transilv., ‘soția argásarului’); *arghelár*, sm (în Ban.; ‘herghelegiu’); *arinós* adj. (în Transilv.; ‘nisipos’); *armároáie*, sf (în Transilv.; ‘lădiță’); *arzi* [t̃he] sf (în Olt.; ‘febră’); *asprói*, adj. (în Transilv.; ‘aspriu’); *astrucătoare*, sf (Ban.; ‘acoperămînt’); *astrucúș*, sn (în Ban.; ‘acoperiș’); *ateiát*, adj. (în Ban.; ‘împodobit’); *ateietúri*, sf pl. (‘haine curate’); *atîrnătoare*, sf (în Munt.; ‘cuier’); *azmicioárá*, sf (în Olt.; ‘azimă mică’); *băbăcúță*, sm (în Mold.; ‘tătuță’); *babalá* [v] sm (în Mold.; ‘om neputincios’); *băbărújá*, sf (în Transilv., ‘bujor’); *băbășcúță*, sf (în Mold.; ‘pepene mic’); *bábcá*, sf (în Bucov.; ‘nicovală mică’) etc.

•**Regionalisme lexicale de gradul al treilea** — în cantitate de asemenea relativ mare —, reprezentate prin cuvinte ce sînt *foliosite* și *înțelese* de vorbitori aparținînd la două/ mai multe zone lingvistice românești (în regula generală din provinciile istorice românești), astfel încît aceste elemente lexicale se află la limita dintre *regional* (nu sînt utilizate de toți vorbitorii de limbă română, dar pot fi în principiu *înțelese* în context de aceștia) și *popular* [apar prin excelență în exprimarea *curentă* a vorbitorilor fără multă instrucție dintr-o parte (mai mare decît o provincie istorică românească) a spațiului unde se vorbește româna ca limbă națională, în exprimarea *elevată* a oricărui vorbitor român utilizîndu-se *de obicei* cu intenție]: **în Transilv. și Mold.** [*acufundá*, vb. (‘scufunda’), *acufundát*, adj. (‘scufundat’), *agést*, sn (‘aluviune’; ‘venetic’), *aláci*, adj. (‘bălțat’, despre vite), *alti* [t̃h] sf (‘ornamentație pe mîneci la ia țărănească’), *apátós*, adj. (‘apos’), *arár*, sm, sn (‘țol de pus pe cal’; ‘coviltir’), *bîcsái*, sm (‘om/ copil scurt și îndesat’), *bîcsi* [v] vb. (‘ticsi’), *bagdadi* [s] sf (‘tavan’), *băiátá*, sf (‘fetiță, fetișcană’)] ș.a.; **în Transilv. și Ban.** [*alimóri*, sm pl. (‘sărbătoare’), *armi* [g] sm (‘armăsar’), *áu*, conj., adv. (‘sau’; ‘oare’), *ávlie*, sf (‘curte’; ‘cimitir’), *bábiță*, sf (‘piatră de var’; ‘fierăstrău mare’), *băi* [v] vb. (‘a hrăni’; ‘a mîngîia’; ‘a naște’), *bălțuică*, sf (‘vită bălțată’), *bîndóc*, sn (‘stomacul porcului’), *bî* [t̃e] sf (‘răboj pentru măsurat laptele’)] ș.a.; **în Transilv. și Bucov.** [*anti* [t̃e] (‘primar’; ‘epitrop’), *apotecár*², sm (‘farmacist’); *apiát*, adj. (‘fățîș, limpede’), *avám*, adj., adv., subst. (‘grozav’; ‘sărac’), *bălț*, sm, sn (‘laț’; ‘vâl de mireasă’); *băiețea*, sf (‘copilandră’)] ș.a.; **în Transilv. și Munt.** [*andró(á)c(ă)*, ‘fustă de lînă’), *argăseálá*, sf (‘tăbăcire’), *ál*, pron. dem. (‘acel’),

² Pentru faptul că unele regionalisme lexicale au și caracter neologic, vezi nota 4.

băcán, sm ('negustor'), *băci*[ă], sf ('femeie-baci')] ș.a.; **în Transilv. și Olt.** [*agli*[ă], sf ('plantă')] ș.a.; **în Mold. și Bucov.** [*aliváncă*, sf ('turtă din făină de porumb'), *antoni*[g]*ă*, sf ('plantă'), *așáși*, adv. ('așa'), *ără*, interj. (pentru surprindere și ciudă), *bădicúță*, sm (diminutiv de adresare), *bája*, interj. (la copii, pentru pericol de foc), *bálie*, sf ('albie'), *bátcă*, sf ('ceva pe care se bate'), *bînzár*, sm. ('bărzăun')] ș.a.; **în Mold. și Munt.** [*acíoálă*, sf ('șopron'), *ageát*, sn ('dorință'), *aliór*, sm ('plantă'), *arcaneá*, sf ('dans țăranesc'), *arhonda(ă)ri*[ă], sf ('casă de oaspeți la mănăstire'), *armán*, sn ('arie pentru treierat'), *băcăneásă*, sf ('nevasta băcanului')] ș.a.; **în Mold. și Ban.** [*amuță*, vb. ('a incita cîinii contra cuiva'), *amuțáre*, sf ('incitarea cîinilor contra cuiva'), *amuțát*, adj., subst. ('incitatul cîinilor contra cuiva'), *amuțátór*, sm ('cel care amuță cîinii contra cuiva'), *armuráre*, sf ('boală la vite'), *bálă*, sf ('fiară')] ș.a.; **în Mold. și Dobrog.** [*altîngi*[ă], sn ('plantă')] ș.a.; **în Munt. și Olt.** [*alimáni*[ă] adj. ('pripășit'), *bălúr*, sm ('plantă')] ș.a.; **în Munt. și Dobrog.** [*armáni*[ă] sn ('treieratul grîului'), *barác*, subst. ('cîine flocos și cu mustăți')] ș.a.; **în Munt. și Ban.** [(*boáce*, sf ('voce'))] ș.a.; **în Ban. și Olt.** [*bădán*, sn ('zăcătoare'), *bă*[ă] adj., subst. ('bălan'), *bălva*[ă], sm ('butuc, grindă'), *bărda*[ă], sn, sm ('vas'; 'prun'), *busceá*, sf ('grădină')] ș.a.; **în Basarab. și Dobrog.** [*atama*[ă], sm ('șef de pescari')] ș.a.; **în Transilv., Mold. și Bucov.** [*ai*[ă] adj. ('usturoiat'), *aitúră*, sf ('răcitură'), *baba*[ă]*ă*, sf ('oaie bătrînă'), *bădi*[ă]*ă*, sm (diminutiv de adresare), *bădi*[ă]*ă*, sm (diminutiv de adresare), *bădițél*, sm (diminutiv de adresare), *banát*, sn ('durere sufltească'), *barabói*, sm ('plantă, cartof'), *blești*[ă] vb. ('a-și trage suflitul, abia')] ș.a.; **în Transilv., Munt. și Mold.** [*acíoáie*, sf ('amestec de metale pentru clopot'), *adăstá*, vb. ('aștepta'), *adăstáre*, sf ('așteptare'), *arși*[ă], sn, sm ('oscior'), *boághe*, sf ('negură'; 'căpiță'; 'moalele capului')] ș.a.; **în Transilv., Mold., Ban.,** [*arét*, sn ('pază militară'), *astáră*, adv. ('astă seară, deseară'), *bădădăi*[ă] vb. ('a umbla fără rost'), *bicheri*[ă] vb. ('a se ține de chefură'; 'a face treburile migălos'), *bili*[ă] vb. ('a înălbi pînza')] ș.a.; **în Transilv., Munt., Bucov.** [*băsă*[ă], sn ('ură, batjocură')] ș.a.; **în Transilv., Ban., Olt.,** [*ajumi*[ă]*ă*], sn, sf ('jocul de-a mija'), *aréte*, sm ('berbece'), *bichér*, sm ('petrecăreț'; 'cioban')] ș.a.; **în Transilv., Ban., Munt.** [*aglicél*, sm ('ciuboșica cucului')] ș.a.; **în Transilv., Bucov., Ban.** [*biră*[ă], sm ('primar'; 'vornic'; 'vătăman')] ș.a.; **în Mold., Munt., Dobrog.** [*bît*, sm ('bătrîn, bunic')] ș.a.; **în Mold., Munt., Bucov.** [*bî*[ă]*ă*, interj. pentru avertizarea copilului că poate cădea)] ș.a.; **în Mold., Munt., Ban.** [*álă*, sf ('monstru')] ș.a.; **în Munt., Ban., Olt.** [*aréu*, sn ('plantă')] ș.a.; **în Ban., Maram., Bucov.** [*lédă*, sf ('necaz, nevoie')] ș.a.; **în Ban., Munt., Olt., Mold.** [*béucă*, sf ('pîrîu adînc'; 'prăpastie')] ș.a.

§ 3. În privința provenienței *regionalismelor lexicale*, notăm că *în principiu* am respectat punctul de vedere din «dicționarele Academiei», modificările pe care le-am adus fiind *neesențiale*: de natură fonetică/grafică (*ái* în loc de *áiu*, *acóni* în loc de *aconü* etc.); de natură administrativ-teritorială (*Transilv.* în loc de *Bihor*, *Ban.* în loc de *Hațeg* ș.a.); de natură terminologică (*rom.* în loc de „derivat din *aiu* prin suf. diminut. *-uș*” la *aiuș*; *c. alb.* în loc de „din alb” la *ajumit* etc.) ș.a.m.d. Respectînd «aprecierile» din *DA*, *DLR* și *MDA* — chiar dacă uneori aceste aprecieri nu corespund *în totalitate* realității lingvistice românești (de exemplu, *amú* este folosit ca adverb nu numai în *Mold.*, ci și în *Bucov.*, fără a mai vorbi de utilizarea lui ca *automatism* în româna veche, în care calitate apare și în sud, la *Coresi*, ș.a.) —, găsim că cele mai multe regionalisme lexicale sînt formații pe terenul limbii române (cu circulație în principalele provincii istorice românești) pe baza unor radicali de

origini diverse, majoritatea acestora fiind moșteniți din latină³: *abiúța* (*abielúșa*, *abielúța*, *aghelúța*), adv. (în Ban. și aiurea; diminutiv de la *abia*); *achéț*, sn (în Ban.; ‘unde se țin ácele’); *aci*[l], adv. (în Munt., Transilv. și chiar în Mold.; ‘aici’); *acóni*, sm (în Ban.; ‘ac mare’); *acri*[s], sn (în Ban.; ‘zer înăcrit’); *aiúș*, sm (în Ban.; ‘usturoi sălbatic’); *albatárită*, sf (în Mold.; ‘remediu pentru albeața de pe ochi’); *albinea*, sf (în Transilv.; ‘albinuță’); *albói*, adj., substant. (în Transilv.; augmentativ de la *alb*); *alegúț*, interj. (în Bucov.; pentru îndepărtarea vițeilor de la supt); *aleguță*, vb. (în Bucov.; pentru îndepărtarea vițeilor de la supt); *aloțél*, sn (în Transilv.; ‘plămădeală pentru crescut aluatul’); *altărás*, sn (în Mold.; ‘plantă’); *áma*, adv. (în Transilv.; ‘acuma’); *amareá*, sf (în Transilv.; ‘plantă’); *amínátá*, vb. (în Ban.; ‘a se întârzia’); *amnári*[v], vb. (în Transilv.; ‘a se chercheli’); *amnári*[t] adj. (în Transilv.; ‘cherchelit’); *amnárúș*, sn (‘ceva la războiul de țesut’); *amói*, adv. (în Transilv.; *a pune amói* ‘a pune ceva într-un lichid’); *amúși*, adv. (în Mold.; ‘imediat’); *amuși*[v], vb. (în Ban.; la tăbăcarie, ‘a lua părul de pe o piele’); *amuși*[t] adj. (în Ban.; la tăbăcarie, ‘cu părul luat de pe o piele’); *áuș*, sm (în Olt.; ‘moșneag’) etc. Un număr nu prea mare de regionalisme lexicale — *cu circulație prin excelență în Transilvania și în Banat* — au la bază radicali de proveniență maghiară: *aldui*[ă], sf. (în Transilv.; ‘binecuvântare’); *aldui*[șe], sf (în Transilv.; ‘binecuvântare’); *aldui*[t] adj. (în Transilv.; ‘binecuvântat’), *aluás*, sm (în Transilv.; ‘lacheu’), *achilini*[t] adj. (în Ban. ‘chivernisit’), *acintúș*, sm (în Transilv.; ‘zambilă’), *andáli*[șe], sf (în Transilv.; ‘batere de cîmpi’) etc.; regionalismele lexicale *formate pe terenul limbii române* — în număr mic sau foarte mic și cu circulație în provincii istorice românești diverse — sînt și acelea care au luat naștere pe baza unor radicali de proveniență:

— **slavă** (veche slavă sau una — eventual mai multe — din limbile slave moderne): *aglicél*, sm (în Ban., Munt., Transilv.; ‘ciuboțica cucului’; din sb.); *agrái*[v], *agrămádi*[v] vb. (în Ban., Transilv.; ‘a grăi’, ‘a îngrămădi’; din v. sl., bg., sb.); *aláuzi*[t] adj., *aluzi*[v] vb. (în Ban.; ‘smintit’, ‘a sminti’; din v. sl., sb.) etc.;

— **greacă** (m. greacă, n. greacă): *acolisi*[v] vb., *acolisi*[șe] sf, *acolosítór*, sm, *acolisítúră*, sf [în Mold.; ‘a se lega de cineva (cu gînd rău)’; ‘legarea de cineva (cu gînd rău)’; ‘cel ce se leagă de cineva (cu gînd rău)’; ‘legarea de cineva (cu gînd rău)’]; din n. greacă]; *agurizár*, sm (în Munt.; ‘viță sălbatică’; din m. greacă) etc.;

— **neunoscută**: *acioálă*, sf (în Munt.; Mold.; ‘șopron’); *afínár*, sm, *afínét* sn (în Transilv.; ‘tufă de áfîni’; ‘áfîniș’) etc.;

— **turcă (osmanlie)**: *alimáná/i*[v] vb. (în Munt.; ‘a se stabili într-un sat’); *alimáni*[t] adj. (în Munt.; ‘stabilit într-un sat’); *achindéi/achindi*[ș], subst. (în Mold.; ‘zori de ziuă’); *anasî*[ș]a, subst. (în Munt.; ‘a lua cu forța’) etc.;

— **din substrat** (c. alb.): radicalii formațiilor românești ce reprezintă regionalisme lexicale pot fi — rarism — și: *ajumi*[t] sn (în Transilv., Ban. și Olt.; *mijitul*, la jocul de-a ascunselea) etc.;

— **din substantiv propriu**: *alión*, sm (în Ban.; ‘presura’; de la *Alion*, care este același cu *Leon*) etc.

³ Pentru faptul ca în general formațiile lexicale românești reprezintă aproximativ jumătate din vocabularul limbii române, ca și pentru dominarea radicalilor moșteniți din latină la formațiile românești, vezi *Observații privitoare la morfologia din unele texte românești. Substantivul și articolul*, AUI, 1980, p. 66 sqq., și *Codicele popii Bratul (1559-1560)*, Iași, 2005, p. 101 sqq.

Prudența științifică (în locul hazardării lexicografilor care indică originea cuvintelor și atunci când nu au argumente *notabile* pentru opinia susținută) și stadiul cercetării de la un anumit moment sînt în măsură să explice numărul relativ mare de *regionalisme lexicale* din «dicționarele Academiei» *cu origine necunoscută*, prezente în graiul din anumite provincii istorice românești: *abés*, adv. (în Ban.; ‘da’); *acerá*, vb. (în Ban.; ‘a aștepta’); *acioádie*, sf (în Transilv., Munt., Mold.; ‘amestec de metale pentru clopote, sfeșnice etc.’); *adevesti* □ vb. (în Transilv.; ‘a se ivi, a se pripăși’); *afán*, sn (în Mold.; ‘durere de inimă, necaz’); *agană* □ vb. (în Olt.; ‘dans țărănesc’); *ageát*, sn (în Munt., Mold.; ‘dorință’); *agód*, sn (în Transilv.; ‘treabă, rînduială’); *alimójdi*, sf pl. (în Munt.; ‘fleacuri’); *aliór*, sm (în Munt., Mold.; ‘plantă’); *alivanta*, adv. (în Mold., Transilv.; *a cădea* ~ ‘a cădea *grămadă*’); *altár*, sn (în Transilv.; ‘dulap’); *amu* □, sn (în Ban.; ‘groapă’); *amușina* □ vb. (în Transilv.; ‘a miroși’); *ánderete*, adv. (în Transilv.; ‘în alt loc’) etc.

Regionalismele lexicale de proveniență maghiară se întîlnesc prin excelență în Transilv. (uneori și în Ban.), unde reprezintă *împrumuturi*⁴: *acastă* □, subst. (în Transilv.; ‘spînzurătoare’; ‘om înalt și subțire’); *acă* □, sn (în Transilv.; ‘măsură de capacitate’); *adăúș*, sm (în Transilv.; ‘boul ce suflă greu, scoțînd limba’); *aláš*, sn (în Transilv.; ‘schelă’); *aldáš*, sn (în Transilv.; ‘binecuvîntare’); *aleán*, prep. (în Transilv.; ‘contra’); *alegádi* □ *alegádui* □ vb. (în Transilv.; ‘a mulțumi’); *alispán*, sm (în Transilv.; ‘subprefect’); *alás*, adj. (în Transilv.; ‘viclean’); *andáli* □ vb. (în Transilv.; ‘a pleca, a bate cîmpii’) etc.

NOTĂ. Pentru influența maghiară asupra lexicului românesc, vezi mai ales Lajos Tamás, *Etymologisches Historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, London, the Hague, Paris, 1967. Precizăm, însă, că la Lajos Tamás — probabil din motive subiective — *cantitatea de elemente lexicale românești considerate de proveniență maghiară este exagerată*, autorul ignorînd formațiile românești pe baza radicalilor de origini diverse (*abrăcălesc* nu poate fi preluat de română din maghiară, din cauza sufixului *-esc*, *aleșui* □ nu poate proveni din maghiară datorită prepoziției *a-*, *aprobálu* □ are și în maghiară, și în română radicalul latino-romanesc etc.), neluînd în seamă etimologia *multiplă* (*acurát* poate proveni în română din germană, nu numai din maghiară, *apóstol* este preluat de română prin excelență din slavă, unde provine din grecește, *arendáš* este sau de formație românească cu sufixul de agent *-aş*, sau împrumut din maghiară etc.), făcînd etimologii *forțate* prin apropierea formală a unor cuvinte românești de cuvinte ungurești (*arhivárăș*, *aritméticos* etc., neologisme românești de proveniență franceză sînt trecute la elemente maghiare în limba română, *álbă*, cuvînt moștenit de română din latină, este considerat de origine maghiară etc.) ș.a.

⁴ Ideea deosebirii *împrumuturilor lexicale* (cuvinte pătrunse în limba română prin contactul dintre vorbitorii români și vorbitorii — în cazul nostru — de limbă maghiară) de *neologismele lexicale* (cuvinte ajunse în română pe calea culturii și administrației) apare la Sextil Puscariu încă din 1931, în *Despre neologisme (Hommage à N. Iorga à l'occasion de son soixantième anniversaire*, p. 345 sqq.), cu reluare în 1937, *Études de linguistique roumaine*, 406 sqq., sub titlul *Au sujet des neologismes*. Subliniem, însă, că unele elemente lexicale de proveniență externă pot fi considerate și *împrumuturi*, și *neologisme*, cum se întîmplă, de exemplu, cu maghiarul *alispán* (‘subprefect’) din vorbirea ardelenilor, cu *apotécă* sf (‘farmacie’) și *apotecár* sm (‘farmacist’), care pot fi și neologisme (din lat. med. și/ sau din germ.), dar și împrumuturi provenite prin contactul vorbitorilor de limbă română din Transilvania și Bucovina cu vorbitorii de limbă germană sau ucraineană etc.

Regionalismele lexicale moștenite din latină sînt puțin numeroase⁵, unele dintre acestea existînd — indiferent de sensul lexical — și în româna veche; aici interesează faptul că un număr mic de elemente lexicale moștenite din latină se utilizează astăzi în unele graiuri vorbite în provinciile istorice românești: *agést*, sn (în Transilv. și Mold.; ‘aluviune’; ‘venetic’); *agurá*, vb. (în Transilv.; ‘a proroci de bine’); *aiéptá*, vb. (în Transilv.; ‘a arunca’; ‘a-și lua avînt’; ‘a îndrepta’; ‘a trimite’); *ai[đ]de*, adv. (Ban.; ‘aiurea’); *ai[đ]t(a)*, pron. (în Mold.; ‘acest/ acesta’); *ái*, sm (în Transilv. și Ban.; ‘usturoi’); *ál/ á[đ]h*, pron. (în Munt.; ‘acel/ acela’); *amú*, adv. (în Mold.; ‘acum’); *amu[đ]á*, vb. (în Mold. și Ban.; ‘a incita cîinii contra cuiva’) etc.

În română, *regionalismele lexicale* pot fi și de proveniență slavă (veche slavă sau una ori mai multe limbi slave moderne): *adamánt*, sn. (în Transilv.; ‘diamant’; din v. sl.); *álá*, sf. (în Ban., Transilv., Olt.; ‘monstru’; din sb.); *almojneán*, sm (în Ban.; ‘sărac’; din sb.) *alti[đ]h*, sf (în Ban., Transilv., Mold.; ‘parte a cămășii țărănești pentru femei, lucrată frumos’; din sb.); *ahótá*, sf (în Mold.; ‘poftă’; din rusă); *ahótnic*, subst. (în Mold.; ‘doritor de bine’; din rusă); *alimóri*, sm pl. (în Transilv., Ban.; ‘sărbătoare’; din bg.) etc.

Au caracter regional și lexeme: **de origine turcă (osmanlie)**, de felul *afi[đ]* sm (în Mold.; ‘lefter’), *aián*, sm (în Dobrog.; ‘funcționar turcesc, șef al unei comune’), *aláci*, adj. (în Transilv.; ‘bălțat’, pentru vite), *altíngi[đ]*, sm (în Dobrog. și Mold.; ‘plantă’), *amandea*, interj. (în Mold.; ‘fuga, repede’), *ambribói*, sm (în Basarabia; ‘plantă’) etc.; **de origine germană/ săsească**: *ali[đ]* vb. (în Olt.; ‘a se grăbi’); *andróc/ androácá*, sn/sf (în Transilv., Munt.; ‘fustă de lînă’); **de origine neogreacă**: *acolisi[đ]* vb. (în Mold.; ‘a se lega de cineva cu gînd rău’) etc.; **din substrat (c. alb.)**: *ajumi[đ]* vb. (în Transilv.; ‘a mijii’) etc.

§4. La regionalismele lexicale considerăm că prezintă importanță și *repartizarea cuvintelor pe părți de vorbire*, în care privința situație *regionalismelor lexicale* este în principiu aceeași cu a tuturor cuvintelor din limba română⁶. Lăsînd la o parte *articolele și numeralele*, care principial nu au caracter regional (în Transilv. mai circulă numeralul colectiv *î[đ]hbi* ‘amîndoi’), cele mai multe regionalisme lexicale sînt substantive⁷ (cuvintele care pot fi și adjective, și substantive le luăm în considerație — arbitrar — o singură dată, la substantive): *adăoșág*, sn (‘adăogire’), *acastă[đ]*, subst. (‘spînzurătoare’; ‘om înalt și subțire’), *acá[đ]*, sn (‘unitate de măsură pentru capacitate’), *achét*, sn (‘unde se țin ácele’), *achindéi/ achindi[đ]*, sn/f (‘zori de ziuă’), *acie*, sf (accentul nu este notat; sens neprecizat), *acintúș*, sm (‘zambilă’), *aciodáie*, sf (‘amestec de metale pentru clopote, sfeșnice etc.’), *acioálá*, sf (‘șopron, adăpost’), *áciră*, sf (‘vultur, pajură’), *acolisi[đ]*, sf (‘luare de capul

⁵ Potrivit statisticilor elaborate de Dimitrie Macrea, în *limba română* sînt aproximativ 2100 de cuvinte moștenite din latină, din care aproximativ 250 au ieșit din uzul *general*, reprezentînd arhaisme sau fiind conservate în unele graiuri teritoriale (Vezi *Romanitatea vocabularului*, p. 12 sqq., pe care am prezentat-o în nota de text din §1).

⁶ Vezi și aici *Romanitatea vocabularului și Observații*, lucrări prezentate în nota de text din §1, p. 15 sqq., respectiv p. 66 sqq., unde arătăm (cu cifre pentru cuvinte-titlu și cuvinte-text) că cele mai multe sînt substantivele, urmate de verbe, adjective, adverbe, pronume/ adjective pronominale, prepoziții, conjuncții și interjecții.

⁷ Explicația o poate constitui relația entitate («obiect» în sens generic) — *lexem regional*, pentru această situație în limba literară modernă apărînd relația entitate («obiect» în sens generic) — *lexem neologic* (intern sau extern). Că așa stau lucrurile se poate proba, *principial*, prin posibilitatea de «traducere» a regionalismelor lexicale prin neologisme interne și externe (vezi *unele* din substantivele regionale indicate în text).

cuiva'), *acolisitor*, sm ('cel ce se ține de capul cuiva'), *acóni*, sn ('ac mare'); *acóv*, sn ('măsură de capacitate'), *acri* [s] sn ('zer înăcrit'), *adamánt*, sn ('diamant'), *adamáscă*, sf ('plantă'), *adástáre* sf ('așteptare'), *adăúș*, sn ('boală a boilor'), *adiátă*, sf ('diată') etc. Verbele cu caracter regional sînt — unele — de diverse proveniențe: *acerá* ('a aștepta'; orig. nec.), *acolosi* ('a se lua/ ține de capul cuiva'; din ngr.), *adástá* ('a aștepta', din lat.), *adi* [s] *ta* ('a repara'; probabil din germ.), *ajumi* [] ('a miji'; din substrat — c.alb.), *alegádi* [] *alegádui* [] ('a mulțumi'; 'a îndestula'; din mg.), *aleguță* ('a îndepărta viței de la supt'; formație românească) etc. Un număr relativ mare de verbe regionale sînt formații românești cu *a-* (*acufundá*, *agrái* [] *agrámádi* [] *amirui* [] *anumără* etc.) și mai ales cu *îm-/în-*, acestea din urma indiferent de faptul că în limba română există sau nu și cu forma neprefixată: *îmbăierá* ('a pune bairă'), *îmbumbá* ('a împodobi cu bumbi'; 'a încheia'), *îmbituși* [] ('a împinge pe cineva sau ceva'), *împăjești* [] ('a acoperi cu iarbă'), *împăpușá* ('a face păpuși, porumbul'), *îndărăptá* ('a da îndărăt, a respinge'), *înferecá* ('a fereca'), *îngítui* [] ('a rupe gîtul la oi, lupul'), *înlocá* ('a așeza într-un loc'), *învegheá* ('a băga de seamă') etc. Adjectivele regionale sînt și ele — cîteva — provenite din diverse limbi cu care vorbitorii români au venit în contact de-a lungul timpului: *afi* [] ('lefter'; din tc.), *alós* ('viclean'; rom. pe baza unui radical mg.), *ariúg/ ariúș* ('specie de mere'; radicalul de origine necunoscută), *artút* ('istet'; probabil din *lat.), *báib* ('usturoi de sămînță'; de origine necunoscută) etc.; cele mai multe adjective regionale, însă, sînt formații românești din participii ale unor verbe cu sau fără circulație, deci analogice (acestea din urmă): *achilimi* [] ('chivernisit'; radicalul provine din mg.), *aietát* ('îndreptat'; verbul e moștenit din lat.), *ai* [] ('usturoiat'; radicalul e moștenit din latină), *aláuzi* [] ('smintit'; radicalul este de proveniență slavă), *amuși* [] ('depilat'; radicalul e cu origine necunoscută) etc. Puținele adverbe cu circulație regională sînt sau de proveniențe variate (*abéș* 'da', origine necunoscută; *ácar* — urmat imediat de pronume sau adverb, 'măcar', în locul căruia apare curent *ori-*, preluat din maghiară; *ai* [] *de* 'aiurea', din lat.; *anderete* 'în alt loc', origine nec.) sau formații pe terenul limbii române [*abiúta*, *abielúșca*, *abielúta* reprezintă diminutive de la *abia*; *amuși* ('imediat'; rom. din lat.) *anoșci* [] *d* ('cu cîteva zile/ săptămîni înainte'; rom. din lat.) etc. Dacă lăsăm la o parte pronumele/ adjectivele pronominale regionale, care sînt *utilizate* de vorbitorii unor provincii istorice românești [(*a*)*i* [] *ta* în Mold.; *ă* [] *a* în Munt.; *ahă* [] *a* în Ban. etc.], dar sînt *înțelese* — prin excelență în context — de toți vorbitorii de limbă română (vezi *supra*, regionalismele lexicale de gradul al treilea), atunci putem spune că prepozițiile și conjuncțiile — ținînd în mod special de gramatică — sînt *în regulă generală* moștenite din latină sau formate pe terenul limbii române. Cu toate acestea, limba română literară modernă și-a augmentat sistemul prepozițional cu elemente de felul *contra*, neologism latino-romanic, și sistemul conjuncțional cu *or*, pe care româna l-a preluat din franceză (vezi *Compendiu de gramatică românească modernă clasică*, Iași, 2004, p. 485-486 și 505-506). În același sens ca în limba literară modernă, în unele graiuri românești apare prepoziția *aleán* ('contra'; în Transilv.; din mg.) și conjuncția *ma* ('dar'; în Ban. și Transilv.; din scr.)⁸. Cît privește interjecțiile, acestea sînt foarte puține cu caracter regional⁹;

⁸ Nu notăm aici și disjunctiva *au* ('sau'; în Transilv. și Ban.; din lat.), întrucît aceasta se folosește — sub influența limbii vechi — și în stilul beletristic al limbii literare moderne.

⁹ Pentru faptul că în *română* există peste o mie de interjecții (deci un inventar cu mult mai mare decît cel luat de obicei în considerație), vezi Iulia Murariu, *Interjecția în limba română*, Suceava, 2003, p. 235 sqq.

cu toate acestea, în cadrul *interjecțiilor regionale* se poate face distincția între *regionale* și *vechi*, care provin adesea din turca osmanlîie (*amá* ‘zău așa’, în Mold., din tc.; *amandea* ‘repede’, în Mold., din tc.; *bacá* ‘vezi bine’, în Ban., din sb. etc.) și *cele pur și simplu regionale*, care — indiferent de proveniență — *uneori* pot fi considerate variante (*bája* ‘bija’, în Mold. și Bucov., onomat., deci rom.; *bî[Ț]*, pentru atenționarea copiilor să se păzească de foc, în Bucov., de origine nec.; *bîschi/ bîști* ‘bîr’, la oi, în Munt., onomatopee, deci rom. etc.).

§5. Generalizînd și admițînd ca «dicționarele Academiei» oferă o imagine *realistă*¹⁰ asupra lexicului românesc, regionalismele lexicale — așa cum apar ele în «dicționarele Academiei» avute aici în vedere — permit formularea ideilor pe care le notăm în continuare.

a) În limba română există un foarte mare număr de regionalisme lexicale (probabil în jur de 50.000; menționăm că neologismele din limba literară modernă însumează cca 65.000 de cuvinte), care — în funcție de cei ce le *folosesc* și le *înțeleg* — sînt subcategorizabile în maniera indicată mai jos.

α) *Regionalisme lexicale de gradul întâi*, care sînt *folosite* și *înțelese* de vorbitorii de limbă română dintr-o zonă lingvistică foarte restrînsă, *de regulă* corespunzătoare unei provincii istorice românești: *acastă[Ț]*, sn și sm (‘spînzurătoare’; ‘om înalt și subțire’; în Transilv.), *acă[Ț]*, sn (‘măsură de capacitate’; în Transilv.), *acie*, sf (sens și accent neprecizat; în Transilv.) etc.;

β) *Regionalisme lexicale de gradul al doilea*, care — trimițînd la arbitraritatea parțială/ relativă — sînt *folosite* tot de vorbitorii dintr-o zonă lingvistică foarte restrînsă, dar care (datorită formanților lor, adică radicalilor, sufixelor etc.) pot fi *înțelese*, principial în context, și de vorbitorii români aparținînd altor zone lingvistice: *acăriță/ acărniță*, sf (‘«locul» unde se țin ácele’; în Mold.), *acoi*, sn (‘ac mare’; în Ban.); *afinár*, sm (‘tufă de *áfini*’; în Transilv.) etc.;

γ) *Regionalisme lexicale de gradul al treilea* (la limita dintre regionalisme și elemente populare), care sînt cuvinte *folosite* și *înțelese* de vorbitorii unor zone lingvistice mai largi (aparținînd la două/ mai multe provincii istorice românești) și care, *în context*, pot fi înțelese de toți vorbitorii de limbă română: *acufundá*, vb. (‘a scufunda’; în Transilv. și Mold.), *alimóri*, sm. pl. (‘sărbătoare’; în Transilv. și Ban.), *antiste*, sm (‘primar’; ‘epitrop’; în Transilv. și Bucov.) ș.a. [pentru detalii, vezi §2].

b. Din punctul de vedere al «provenienței», mulțimea regionalismelor lexicale (*de toate gradele*) românești are *în general* situația tuturor cuvintelor din limbă română, adică:

— cele mai multe sînt *formațiile pe terenul limbii române* pe baza radicalilor de orice origine: *abiuța, abielúșa, abielúța, aghelúța* sînt diminutive adverbiale de la *abia*; *amúși* cu sensul de ‘imediat’ s-a format pe baza lui *amu*; *aldui[Ț]* vine de la *aldui[Ț]* cu sensul de ‘a binecuvînta’; *aglicel* ‘ciuboțica cucului’ trimite la *agli[Ț]*; *aguriza[Ț]* se explică prin pluralul de la *aguridă* ș.a.m.d.;

¹⁰ «Atributul» *tezur* dat de obicei «dicționarelor Academiei» nu ni se pare convenabil nici teoretic, nici practic, întrucît nici o lucrare lexicografică românească (și nu numai) nu poate ambiționa la cuprinderea *tuturor* cuvintelor existente în limba noastră de-a lungul timpului, fie și o singură dată. Pentru faptul că așa stau lucrurile, vezi de exemplu *Codicele popii Bratul* prezentat în nota 3, p. 118 sqq, unde notăm că în acest text din secolul al XVI-lea exista 12 *hapax legomenon* (*blăgui[Ț]* sn, *cáporu*, conj., *cî[Ț]*in, sm etc.).

— un număr relativ mare de regionalisme lexicale românești au originea necunoscută [*abés* ‘da’, *acerá* ‘a aștepta’, *acioáie* ‘amestec de metale pentru obiecte bisericesti’ etc.] sau provin din mg.: (*adăúș* ‘boul suferind de o anumită boală’), din lat. (*age* ‘aluviune’ sau ‘venetic’), din slavă (*adama* ‘diamant’), din turca osmanlîie (*ala* ‘bălțat’, cînd e vorba de animale), din germană/ sãseascã (*andro* ‘fustã de lînã’), din neogreacã (*acolisi* ‘a se ține/ a se lega de capul cuiva’) ori sînt din substrat — c. alb. (*ajumi* ‘a miji’) [pentru detalii, vezi §3].

c. În ceea ce privește repartizarea pe părți de vorbire, regionalismele lexicale se comportă de asemenea la fel cu toate cuvintele limbii române, în sensul că — oprindu-ne numai la elementele lexicale regionale cu o pondere ce merită luarea în considerație — pe primul loc se situează substantivele (*adăoșág* ‘adăogire’, *achét* ‘unde se țin ácele’, *acóv* ‘măsură de capacitate’ etc.), urmate de verbe (*acerá* ‘a aștepta’, *agrăi* ‘a grăi’, *îmbituși* ‘a împinge pe cineva sau ceva’ etc.), de adjective (*alós* ‘viclean’, *aiéptát* ‘îndreptat’ etc.), de adverbe (*ai* ‘aiurea’, *anoșci* ‘cu cîteva zile/ săptămîni înainte’ etc.), de pronume [(*a*) ‘acesta’ etc.], de prepoziții (*aleán* ‘contra’ etc.), de conjuncții (*ma* ‘dar’ etc.) și de interjecții (*bacá* ‘vezi bine’ etc. [pentru detalii, vezi §4].